

Forskningsbasert undervisning og forholdet til Rudolf Steiner

Arne Nicolaisen

I siste nummer av Steinerbladet presenteres artikkelen «Forskning – saklighetens magi» av Arve Mathisen (AM) på prominent førsteplass. Litt lenger bak i bladet, på side 78, står et kort, lite essay av Arne Øgaard (AØ), nærmest en meningsytring: «Skeptisk og begeistret». De to artiklene inngår i en grunnleggende debatt innenfor steinerpedagogikken og fortjener å belyses. Rettere sagt: Det er to debatter. Den ene dreier seg om nytten av forskningsbasert undervisning på steinerskolene. AM skriver: «Kvalitativ pedagogisk forskning vil fordype og utvide eksisterende kunnskaper om læring og undervisning på måter som er nyttige for lærere, foreldre, elever og studenter. Den søker kort fortalt å forstå for å forbedre.» AØ, derimot er skeptisk til effekten av forskning på utvikling av pedagogikken. Pedagogisk forskning er meget komplisert, innvender han.

Den andre debatten dreier seg om lærerens forhold til Rudolf Steiner og antroposofien. AM uttaler at Steiner stiller svakt når det gjelder det vitenskapelige kriterium om etterprøving. De fleste av Steiners anvisninger er funnet gjennom metafysisk eller oversanselig iakttagelse. Der finnes det ifølge AM ingen som kan bekrefte Steiners resultater. Altså blir man henvist til å ta hans ord for god fisk, og har ingen mulighet til å kontrollere dem. Dermed har man en situasjon som ikke faller inn under en vitenskapelig holdning. Slik forstår jeg AM.

Bo Dahlin har i sin bok *Rudolf Steiner. The Relevance of Waldorf Education*¹ tatt for seg en rekke empiriske undersøkelser om steinerpedagogikk og praksis ved steinerskoler. Han fremhever at det er spesielle vanskeligheter med denne type forskning. Grunnen er at noen av de underliggende begrepene og ideene forbundet med denne er komplekse og vanskelig å få tak på. Noen av resultatene som 'individualitet' og 'frihet' kan vanskelig måles på en troverdig måte. Han presenterer studier gjort i Sverige, Tyskland, USA og Australia. Valentin Wember nevner i sin bok *De fem dimensjoner i steinerpedagogikken* at minst 80 slike undersøkelser er foretatt frem til 2016.² En grundig gjennomgang foretas i *Handbuch. Waldorfpädagogik und Erziehungswissenschaft*.³ Denne artikkelen er ikke stedet for å gå inn på disse undersøkelsene i detalj, leseren henvises til de nevnte bøker for nærmere opplysninger. Men oppsummert kan man si to ting:

For det første at undersøkelsene er foretatt for en begrenset problemstilling. De har derfor begrenset verdi.

Resultatene gir generelt sett liten hjelp for den enkelte læreren i sin streben etter å bli en bedre lærer. For eksempel oppsummeres en undersøkelse som er foretatt overfor et utvalg av tidligere steinerskoleelever i Tyskland i alderen 30 til 82 år, med at deres helsetilstand er signifikant bedre enn hos et tilsvarende sosialt utvalg av elever som har hatt all sin utdanning i offentlige skoler. Men undersøkelsen gir ingen indikasjon på hvilke tiltak i steinerskolene som har bidratt til dette.

---

¹ Bo Dahlin: *Rudolf Steiner. The Relevance of Waldorf Education*. Springer, London 2018, 143 sider

² Valentin Wember: *De fem dimensjoner i steinerpedagogikken*. Antropos, Oslo 2018, 316 sider

³ Jost Schieren (utg.): *Handbuch. Waldorfpädagogik und Erziehungswissenschaft*. Beltz Juventa, Weinheim (Basel), 2016, 1016 sider.

Flere undersøkelser indikerer at steinerskoleelever trives bedre på skolen, er mer interessert i å lære og er mer engasjert enn mainstream elever, men at de har lavere nivå når det gjelder faktakunnskap og vitenskapelige forklaringer og fremmedspråkferdigheter, selv om de gjennomsnittlig scorer like bra som elever fra offentlig skole ved eksamen (Abitur). Men det er tvilsomt om et slikt resultat kan utvides til også å gjelde for eksempel Norge. I Norge går over 2/3 av de videregående steinerelevne på Oslo By Steinerskole. Jeg har aldri hørt om noen realfagselever som ikke synes de får god utdanning i naturvitenskapelige fag og matematikk. Tilbakemeldingen er entydig at elever som har gjennomført opplegget, er godt rustet til høyere utdanning innen realfag. Det reflekteres også i alle prisene elevene vinner i den nasjonale konkurransen «Unge Forskere». Nivået er på godt nasjonalt nivå. Altså, når skolene ser problemet og tar tak i det, så blir resultatet et annet. Tilsvarende gjelder selvfølgelig for alle enkeltskoler som tar et initiativ. Det er altså ikke nødvendigvis pedagogikken i seg selv som fører til et slikt resultat. Det kan like godt være avhengig av de initiativer som tas ved den enkelte skole.

Det får greie seg med disse få eksemplene. De illustrerer noe av det som AØ var inne på. Empirisk pedagogisk forskning er komplisert. Man kan ikke regne med å få generelle resultater som er gyldige over tid. På den annen side vil utvilsomt mange slike undersøkelser kunne styrke legitimiteten til visse sider ved steinerpedagogikken og slik kunne bidra til en kommunikasjon med den etablerte utdanningsvitenskapen og myndighetene.

Læreryrket har også en kunstnerisk side. Undervisning er ikke bare snakk om læringsteknikk, men om en kunstnerisk aktivitet, det dreier seg om å leve seg inn i mennesket, den mest kompliserte organisme som finnes. Da trengs det kunstnerisk innlevelse og en kunstnerisk måte å utforme undervisningen på. Ingen vitenskapelig undersøkelse kan hjelpe en billedkunstner med å male det optimale bildet. Det er en individuell sak. Hvert maleri har sitt eget liv. Det finnes ingen generelle regler for hvordan akkurat et bestemt bilde skal males. Det samme gjelder måten man bidrar til den enkelte elevs utvikling. Det som hjelper er at læreren har utviklet fantasi og innlevelsessevne og har en dyp innsikt i menneskevesenet. Det gjelder å opparbeide seg en innsikt i antropologi og erfaring i å anvende den i praksis. Meditativt arbeid og kunstnerisk øvelse innen en eller flere kunstarter kan være en hjelp for å utvikle en slik praksis. Å legge til rette undervisningen slik at den er tilpasset både klassen som helhet og den enkelte elev krever en kunstnerisk tilnærming som en forskende erfaring og utstrakt kunstnerisk praksis kan gi. Her hjelper det lite å sette seg inn i empiriske undersøkelser av pedagogiske resultater og pedagogisk praksis.

Hvordan forholder vi oss så til steinerpedagogikkens grunnlegger? AM anbefaler en kritisk holdning. Det er det ingen ting å si på. En kritisk holdning betyr at man kjenner til premisene for de holdninger man inntar, for de tiltak man praktiserer, og for de vurderinger man gjør. Å være bevisst hva man gjør og vite hvorfor man gjør det, er det eneste tidsmessige i dag. Ut fra en slik holdning påpeker AM at Steiner stiller svakt når det gjelder vitenskapelig bakgrunn. Steiner angir ikke i detalj hvordan han er kommet frem til sine iakttagelser, noe som må være et krav til en vitenskapelig tilnærming. De fleste av hans erkjennelser har han kommet til ad metafysisk og oversanselig iakttagelse. AM problematiserer imidlertid ikke dette standpunktet.

Et alternativ til denne tilnærmingen er å betrakte hans resultater og anvisninger som ideer. Enten som ideer som den enkelte lærer kan arbeide ut i fra og selv utforske hvorvidt de er fruktbare. Eller som ideer i en mer filosofisk betydning. Alle de fremstillinger jeg har lest, f.eks. i de nevnte bøker av V. Wember, B. Dahlin og J. Schieren (utg.), men også Peter Heussers bok: *Anthroposophie und Wissenschaft. Eine Einführung*⁴ og fremfor alt doktoravhandlingen til Walter Johannes Stein: *Die moderne naturwissenschaftliche Vorstellungsart und die Weltanschauung Goethes, wie sie Rudolf Steiner vertritt*⁵ tar utgangspunkt i Steiners erkjennelsesteori, og prøver å få frem hva som er det unike, det spesielle med Steiner, og behandler hans resultater ut fra et idemessig synspunkt, og hvordan de grunnleggende ideer får konsekvenser for hans syn på mennesket, på naturvitenskap, på sanseprosessen, på antropologi og medisin osv. Og fremfor alt på utdanning og oppdragelse. Det er fullt mulig samtidig å være kritisk og velvillig. AM har derimot valgt et postmodernistisk utgangspunkt, der det gjelder å finne svakheter og mangler, uten helt å gjøre rede for eller å problematisere sitt utgangspunkt.

Noen vil til og med hevde at en rekke personer, i hvert fall over 100, har dokumentert oversanselige iakttagelser som langt på vei bekrefter noen av Steiners resultater, selv om de ikke når opp til hans nivå. Men dette er selvfølgelig ikke anerkjent av det akademiske, vitenskapelige miljø. Et unntak i så måte er imidlertid biologen Rupert Sheldrake som i boken *Vitenskap og åndelig praksis*⁶ fremhever at det har skjedd store endringer i synet på ikke-sansbare fenomener i det siste tiåret, men han er omstridt i det akademiske miljøet. Av betydning i denne sammenheng er tilfellet Roy Bhaskar (1944 – 2014). På slutten av 1970-tallet, begynnelsen av 1980-tallet, etablerte den anerkjente engelske filosofen en ny filosofisk retning som ble kalt for kritisk realisme. Mange progressive teologer og marxistisk orienterte samfunnsvitere og filosofer fant i hans filosofi et grunnlag for sitt vitenskapelige arbeid. I år 2000 utga Bhaskar boken *From East to West: Odyssey of a Soul*⁷ Denne boken beskrives i anmeldelser bl.a. som et fundamentalt verk innen den kritisk realistiske tradisjon. Boken har hatt innflytelse innen kritisk realisme som en viktig ny utvikling. Hovedkapitlet i boken bærer tittelen: *From Critical Realism to Self-realisation*. I dette kapitlet argumenterer Bhaskar overbevisende for innføring av reinkarnasjonsideen. En rekke hendelser i menneskers liv kan ikke forklares uten reinkarnasjonsideen, påstår han. Uten reinkarnasjonsideen vil man uvegerlig havne i et dualistisk verdensbilde. Boken utløste ikke overraskende et jordskjelv blant tilhengerne, særlig fordi boken etter at reinkarnasjonsideen er introdusert, på de siste 85 sidene inneholder en skildring av 15 påfølgende inkarnasjoner gjennom ca. 4000 år – åpenbart hans egne inkarnasjoner. Bhaskars argumentasjon for å introdusere reinkarnasjonsideen har mye til felles med Steiners

---

⁴ Peter Heusser: *Anthroposophie und Wissenschaft. Eine Einführung*. Verlag am Goetheanum, Dornach, 2016, 395 sider. Peter Heusser er professor i medisin ved Universitetet i Witten/Herdecke.

⁵ Walter Johannes Stein: *Rudolf Steiner. Dokumentation eines wegweisenden Zusammenwirkens*. Dürnau, 1985, 348 sider.

⁶ Rupert Sheldrake: *Vitenskap og åndelig praksis*, Flux, 2018, 260 sider, også: *The Science Delusion: Freeing the spirit of Enquiry*, Coronet, London 2012. (Også utgitt på norsk som *Vitenskapens vrangforestillinger*) Rupert Sheldrake er forfatter av en rekke andre bøker, har doktorgrad i biokjemi fra Universitetet i Cambridge og har vært Fellow of Clare College, Cambridge og Royal Society. Han har vunnet en rekke priser for sin forskning

⁷ Roy Bhaskar: *From East to West: Odyssey of a Soul*. 2. Ed. 2015 Routledge, London, 182 sider.

argumentasjon i kapitlet i boken «Teosofi»⁸ der han første gang introduserer reinkarnasjonsideen. For Steiner var reinkarnasjonsideen en naturlig konsekvens av utviklingen av hans frihetsfilosofi, den levende tenkning, en uavhengig individualitet og en moderne bevissthet. Renatus Ziegler argumenterer i boken *Freiheit und Schicksal. Eine Philosophie der Wiederverkörperung*⁹ for at filosofer som opererer med en markant forestilling av et sterkt jeg, eller et selv, er tilbøyelig til å innføre reinkarnasjonsideen. Slik allerede Aristoteles innførte det tredje leddet i sjelen, som bare mennesket er i besittelse av, *anima humana*¹⁰, slik oppfatter disse filosofene jeget som den delen av mennesket som ikke bestemmes av noe legemlig og ikke er knyttet til noe legemlig organ. Jeget må således også kunne eksistere videre når legemet går i oppløsning. Dermed er det nærliggende å innføre en reinkarnasjonsidé. Dette gjelder for eksempel den tyske opplysningstidens viktigste dikter (og filosof) Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781)¹¹ og den betydelige tyske filosofen Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1814).¹² R. Ziegler henviser i sin bok til at det etter 1990 i det tysk-engelske språkrom er utkommet over 600 bøker med tema reinkarnasjon. Mye av dette er utgitt på akademiske forlag, men det finnes selvfølgelig også typiske New Age-forlag som har utgitt bøker om temaet. Sveitseren Hans Stauffer har nylig utkommet med boken *Rudolf Steiner. Karma und Wiederverkörperung*.¹³ Der gir han en oversikt over de viktigste synspunktene til Rudolf Steiner om reinkarnasjon og skjebne. Han eksemplifiserer dette med tre inkarnasjonsrekker han selv har undersøkt og viser hvordan Steiners hovedsynspunkter bekreftes i disse inkarnasjonsrekkene. Fra den omfattende litteraturen om temaet gjennomgår han dessuten tre eksempler på ikke-antroposofiske forfattere av den seriøse/akademiske sorten som også beskriver inkarnasjonsrekker og karmiske lovmessigheter. For å antyde bredden i denne litteraturen er de tre eksemplene hentet fra tre kontinenter: en amerikansk, en europeisk og en russisk forsker. Ellers finnes det forskere som argumenterer mot og de som argumenterer for reinkarnasjonsideen, og det finnes mange varianter av den. Mange av variantene avviker betydelig fra den som Steiner sto frem med.

Jeg har gått litt inn i akkurat dette temaet fordi det viser hvordan man kan behandle et typisk tema innenfor Steiners antroposofi fra et idémessig standpunkt, og så komme inn i en akademisk debatt om temaet. Man behøver ikke gå inn i diskusjonen om oversanselig iakttagelse eller ikke, med mindre man selv har gjort erfaringer på dette området. Ideer er frie konstruksjoner. Man

---

⁸ Rudolf Steiner: *Theosophie. Einführung in übersinnliche Welterkenntnis und Menschenbestimmung*. GA 9, 1. opplag 1904. Finnes også oversatt til norsk på Antropos Forlag.

⁹ Renatus Ziegler: *Freiheit und Schicksal. Eine Philosophie der Wiederverkörperung*. Freies Geistesleben, Stuttgart, 2015.

¹⁰ Aristoteles: *Om sjelen*. Sjelens tre deler: *Anima vegetativa* (den fysiologiske siden), *Anima sensitiva* (den sensitive, følende siden) og *Anima humana*, (den egentlig menneskelige siden av sjelen)

¹¹ G.F. Lessing: *Die Erziehung des Menschengeschlechts*, 1780. Her innføres reinkarnasjonsideen.

¹² J. G. Fichte: *Bestimmung des Menschen* 1800, I: *Fichtes Werke*, utg. av Immanuel Hermann Fichte, bind V, ettertrykk: de Gruyter, 1971, se side 287 og s. 289 i originalutgaven. Selv om Helmut Zander i sin bok *Geschichte der Seelenwanderung in Europa. Alternative religiöse Traditionen von der Antike bis heute*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1999 på grunnlag av utilstrekkelig lesning av Fichtes sene verker kommer til et annet resultat, er det ikke omstridt at Fichte utvilsomt anerkjenner reinkarnasjonsideen. I tillegg til nevnte bok er reinkarnasjonsideen også omtalt i Fichtes skrifter: *Die Anweisung zum seligen Leben* (1806) og de etterlatte forelesningsmanuskriptene: *Einleitungsvorlesungen zur Wissenschaftslehre* (1813)

¹³ Hans Stauffer: *Rudolf Steiner. Karma und Wiederverkörperung*. Rudolf Steiner Verlag, Basel 2016, 352 sider

kan undersøke hvordan de passer inn i et helhetsbilde og hvilke konsekvenser de vil få i ulike sammenhenger og hvordan ulike ideer om beslektede temaer står til hverandre. Dermed tilegner man seg et kritisk forhold til den ideelle sammenheng i tilværelsen, og ikke et trosforhold.

Dette er ikke annerledes enn slik det har foregått i mange tilfelle i vitenskapelig sammenheng opp gjennom tidene. La oss ta et par eksempler for å klargjøre situasjonen (først et moderne). I 1935 offentliggjør Albert Einstein, sammen med sine medarbeidere B. Podolsky og N. Rosen¹⁴, en artikkel der han fra et bestemt synspunkt kritiserer kvantemekanikken slik den var formulert av W. Heisenberg og N. Bohr (Den berømte, såkalte EPR-artikkel). Hvordan Einstein egentlig kommer på denne ideen, er ikke interessant for fysikken. For alt vi vet, kan det ha vært en inspirasjon fra høyere makter. Einstein hadde ingen forsøk eller iakttagelser å henvise til. Han foretar noe han er en mester i: et tankeeksperiment. Kritikken er alvorlig, og vil måtte føre til en fullstendig omarbeidelse av kvantemekanikken hvis den stemmer. Niels Bohr blir altså kraftig alarmert, og arbeider intenst med spørsmålet i noen dager, før han sender sitt svar: Einstein tar feil, kvantemekanikken ivaretar de problemene Einstein fremkaster (Dette er ikke stedet til å gå nærmere inn på detaljene). Einstein står imidlertid på sitt, situasjonen forblir uavklart. Først i 1981, lenge etter at både Einstein, Heisenberg og Bohr er døde, er den fysikalske apparatur utviklet så langt at det kan finne sted en eksperimentell utprøving. Den blir foretatt av den franske fysiker Alain Aspect. Dette er det berømte eksperiment om de sammenfiltrede fotoner (Einstein opererte med tvillingelektroner med motsatt spinn, og ikke med fotoner med ulik polarisasjonstilstand, men det er eksperimentelt vanskeligere å realisere). Dette er et meget krevende eksperiment å utføre. Jeg har selv hatt anledning til å arbeide med lignende eksperimenter, og de krever den ytterste kunnskap om optikk, data-software, elektronikk, avanserte detektorer av typen fotomultiplikatorer osv. Dommen var ikke helt entydig, men Aspect trakk den konklusjon at Bohr hadde rett: Kvantemekaniske objekter er ikke-lokale, ikke-tidlige, de har rett og slett ingen sansbare egenskaper, og deres eksistens kan ikke sammenlignes med eksistensen av sanseobjekter, slik vi vanligvis kjenner dem fra dagliglivet. Einsteins innvending var altså ikke riktig. Men ingen fysikere ville falle på å si at hans idé ikke var vitenskapelig. Den stammer fra det samme tankekompleks som hans generelle innvending mot det statistiske aspekt ved kvantemekanikken, uttrykt i hans formulering: «Gud kaster ikke med terning». Med rette har Bohr påpekt usakligheten i en slik holdning, men det forhindrer ikke at han tok Einsteins innvendinger alvorlig. De bidro til å skjerpe bevisstheten om hva kvantemekanikk egentlig var.

I sin bok *De fem dimensjoner i steinerpedagogikken* (se note2) argumenterer V. Wember for at det kopernikanske heliosentriske verdensbilde (offentliggjort i 1543) står i en lignende situasjon. Det fantes ikke noen eksperimentell basis for dette verdensbildet. Kepler anså likevel ideen som

---

¹⁴ A. Einstein, B. Podolsky, N. Rosen: *Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?* Phys. Rev. 47, 777 – utgitt 15 May 1935

plausibel og brukte den for å beregne marsbanen, og fant da sine berømte fire lover for planetbanene. En eksperimentell bekreftelse på det heliosentriske system kom først ca. 300 år senere, da Foucault med sin pendel i 1851 viste at jorden dreide om sin egen akse, og i 1838 da Friedrich Bessel gjorde den første måling av fiksstjerne-parallaksen (0,00008 grader), noe som bare er forenlig med at jorden går i bane rundt solen. Men denne data-baserte bekreftelsen i 1838 var jo temmelig tynn med bare én måling. Først i 1990-årene kunne astronomene med satellitten Hipparchos gjøre nøyaktige parallakse-målinger for over 100.000 stjerner – 450 år etter Kopernikus.

Et annet, mindre kjent eksempel i vitenskapshistorien, er legen Julius Robert Meyers (1814 – 1878) oppdagelse av den mekaniske varmekvivalent og dermed loven om energiens konstans. Mayer var skipslege på reise i det fjerne Østen (ca. 1841). Ved havn i Indonesia brøt det ut en byllesykdom. Mayer årelatet både mannskapet og innfødte indonesere, og mente da å oppdage at indoneserne hadde lysere rødt blod enn det europeiske mannskapet. Han tolket forekomsten av lysere blod som høyere oksygeninnhold og dermed som mer energirikt enn det mørkere blodet. Denne høyere energien tilskrev han at indoneserne levde under varmere klima, og varme med denne høyere temperaturen ble transformert til høyere energi i blodet. Dermed kom han på ideen om at varme på en bestemt måte overføres til mekanisk energi, og at en bestemt varmemengde er ekvivalent med en bestemt mengde mekanisk energi. Sammenhengen mellom blodfarge, varme og mekanisk energi kan i etterpåklokskapens tegn virke temmelig uklar. Dessuten har ingen i ettertid kunnet påvise noen generell fargeforskjell på blodet hos indonesere og europeere. Men det førte til den uhyre sentrale og viktige ideen om varmens mekaniske ekvivalent. Altså: En feilobservasjon foranlediger oppdagelsen av en grunnleggende lovmessighet, eller idé. Hvordan denne idéen da dukker opp i Meyers bevissthet, kan han antagelig selv ikke gjøre rede for. Men det spiller liten rolle for vitenskapen.

Med Steiners oppdagelser og resultater mener jeg det ikke forholder seg mye annerledes. Noen av de antropologiske kjensgjerningene han forfektet i 1919 var ytterst kontroversielle. Et eksempel er forestillingen om motoriske og sensoriske nerver. Steiner sa tydelig fra i 1919 at det ikke er noen forskjell. Det finnes ikke to typer nerver. Alle nerver er sensoriske. Dette var overhodet ikke akseptert i akademiske sammenhenger i 1919. I 1996 oppdaget den italienske nevrofysiologen Rizzolatti en type nerver som han kalte «speilnevroner». Deres eksistens og funksjon ble umiddelbart anerkjent. Speilnevronene reagerer alltid på samme måte, uavhengig av om dyret eller mennesket utfører en handling eller om det observerer denne handlingen hos andre. Skillet mellom motoriske og sensoriske nerver betegnet derfor Rizzolatti som «abstrakt», henholdsvis som «langt på vei kunstig».

Altså: den idé som Steiner har i 1919, får langt på vei sin eksperimentelle bekreftelse i 1996, ifølge V. Wember, eller kan ikke lenger strikt avvises. På lignende måte stiller det seg for flere av de antropologiske påstander Steiner kom med i 1919. Det gjelder for eksempel påstanden om at hjertet ikke bare er en pumpe, blodstrømmen kommer før pumpeaspektet. Leseren henvises til Wember og Heusser for nærmere detaljer.

Jeg mener med dette å påvise at det ikke er essensielt for aktualiteten av en idé at den er funnet gjennom oversanselig iakttagelse (ikke metafysisk. Metafysikk er tradisjonelt ansett som spekulasjon om ikke sansbare størrelser. Men Steiner var empiriker på sin hals, han drev ikke

med spekulasjon av oversanselige objekter) eller ikke. Altså mener jeg at AM's argumentasjon og holdning må problematiseres.

AM har i andre sammenheng kommet med kritikk av grunnleggende trekk ved Steiners erkjennelsesteori og argumentert for at hans idé om sikker kunnskap ikke er holdbar, slik den fremkommer i *Sannhet og Vitenskap*. Selv om jeg ikke er enig i AM's standpunkt, mener jeg han fortjener ros for det bevissthetsarbeidet som han har utført, og som utvilsomt har bidratt til en høyere grad av kritisk holdning.

Men i sin iver etter å være kritisk mener jeg han går for langt i sin avvisning av Steiner på grunn av hans angivelig manglende vitenskapelighet. Jeg tar det for gitt at AM kjenner til den debatt som foregår rundt dette temaet. AM hadde gjort vel i å klargjøre premissene for sitt standpunkt i denne debatten bedre. Slik de fremstår i artikkelen «Forskning – saklighetens magi» gir hans uttalelser ikke tilstrekkelig rom for leseren til å utforme en selvstendig vurdering, og da bidrar han vel heller til det motsatte av det som sikkert er hans underliggende intensjon, nemlig å skjerpe den kritiske bevissthet.

Svært meget kan tilføyes i denne sammenheng, men det får heller komme ved en senere anledning.

Arne Nicolaisen